

SZÜKSÉGBŐL ERÉNY

Hit és tanulás kapcsolata az Evangélikus Népiskola című folyóirat első huszonöt évfolyamának válogatott cikkeiben

Balogné Vincze Katalin

Evangélikus Hittudományi Egyetem
tudományos munkatárs
E-mail: katalin.vincze@lutheran.hu

DOI: 10.56037/978-963-380-281-6.12

Az Evangélikus Népiskola című folyóirat lapszámait olvasva bepillantást nyerünk a több mint száz évvel ezelőtt működött evangélikus néptanítók életébe, munkavégzésébe, szakmai és egzisztenciális dilemmáiba. Írásaikból kitűnik, hogy pedagógiai látásmódjukat és gyakorlatukat, valamint ehhez kapcsolódó reflexióikat a törvény adta kereteken és a kort jellemző pedagógiai irányzatokon túl messzemenően meghatározza keresztyén meggyőződésük. A tanulmány az e háttéren megfogalmazott elméleti és gyakorlati megfontolásokból és javaslatokból nyújt ma is továbbgondolásra érdemes ízelítőt.

Kulcsszavak: néptanító, innováció, reflexió, pedagógia, közösség

VIRTUE OUT OF NECESSITY

The Relationship Between Faith and Learning in Selected Articles from the First Twenty-five Volumes of the Journal Evangélikus Népiskola

Reading the articles of the journal Evangélikus Népiskola (Evangelical Folk School) gives us an insight into the life, work, professional and existential dilemmas of the Lutheran folk teachers of more than a hundred years ago. Their writings show that their pedagogical vision and practice, as well as their reflections on these issues, were largely determined by their Christian convictions beyond the legal framework and the pedagogical trends of their time. The study offers a flavour of the theoretical and practical considerations and proposals that are still worth reflecting on today.

Keywords: rural school teachers / innovation / reflection / pedagogy / community

Bevezetés

Nagy Mária *Magyar tanító 1911-ben* című írása¹ izgalmas bepillantást nyújt a 20. század elején munkálkodott tanítók és iskoláik világába. A statisztikai adatokra és folyóiratszövegekre építő tanulmány összegzésében megválaszolatlan kérdések sora hív további kutatásra:

„Vajon hányan hallottak közülük a Gyermektanulmányi Társaságról? Hányan észlelték a szakmájukat fenyegető szociális nyugtalanságot, a lelkükért folyó politikai harcot? Hányan vettek részt a szakmai élet társas eseményeiben, vagy akár olvasták az azokról szóló híradásokat? Hányat érintett meg közülük az új, modern, gyermeklélektani megközelítésű nevelési szemlélet? Hányan követték munkájukban (tudatosan vagy akár kevésbé tudatosan) a gyakorlatias, cselekedtető iskola szellemiségét? Ezekre és az ezekhez hasonló kérdésekre sem statisztikai adataink, sem a vizsgált forrásokban ránk maradt információk nem tudnak választ adni.”²

A néptanítók saját lapjaikban közölt írásai, ha nem is alkalmasak arra, hogy a feltett kérdésekre kimerítő választ adjanak, mégis további fontos adalékokkal szolgálhatnak a kor iskolái és a bennük folyó nevelőmunka megismeréséhez. Az *Evangelikus Népiskola* című folyóirat, amelyet az egyetlen korabeli evangélikus pedagógiai havilapként tartottak számon,³ a tudományos kutatás számára is értékes és egyelőre kevésbé felfedezett forrás, amelynek számos írása egykori tanítók ma is izgalmas szakmai reflexióját rejt.

Tanulmányomban jelen kötet terjedelmi korlátaira és tartalmi fókuszára tekintettel csak néhány érdekességet emelek ki a hit és a tanulás kapcsolatára vonatkozóan a rendelkezésre álló anyagból, bízva abban, hogy egy korábbi történelmi korszak „szövegtanúi” mai kontextusunkban is tanulsággal szolgálhatnak. A hivatkozásban a *Hungaricana* oldalain és a nyomtatott folyóiratokban is könnyebb visszakeresés érdekében egyszerűen a folyóirat adott évfolyamán belüli oldalszámokat jelzem. A szerzők személye jelen problémafelvető írásomban kevésbé központi jelentőségű, ezért mellőztem a megjelölésüket. A kiemelt gondolatok ugyanakkor sajátos tanuló

¹ NAGY 2006, 33–48. o.

² Uo. 47. o.

³ *Evangelikus Népiskola* 1894, 1. o.; 1909, 151. o.

közösségbe emelhetik a tanulmány olvasóit a gondolataikat és tapasztalataikat lejegyző egykori evangélikus pedagógusokkal. Bár a korabeli középfokú képezéssel rendelkező, többnyire nagy létszámú⁴ összevont osztályokat tanító falusi (kántor) tanítók történelmi és társadalmi helyzete és szakmai kihívásai sok tekintetben különböztek a mai pedagógusokéitól, ugyanakkor ma is tudunk rezonálni a még nem annyira távoli múlt „beszédes” örökségéért ránk maradt gondolatokra.

A kutatás köre

Az *Evangélikus Népiskola* című folyóirat 1889-ben indult az Ágostai Hitvallású Evangélikus Tanítók és Tanárok Országos Egyesületének és a Dunántúli Egyházkerület Tanítói Egyesületének hivatalos közlönyeként. Soproni kiadású országos „nevelés- és oktatásügyi havi folyóirat”⁵, amely rövidebb-hosszabb kihagyásokkal 1944-ig működött. A kezdetektől 1918-ig Papp József szerkesztésében, az első évfolyamban Kapi Gyula társszerkesztésével. A legelső lapszám szerkesztői vezércikke kijelenti, hogy az induló lappal „speciálisan evang. egyházunk népoktatásának érdekeit” kívánják szolgálni,⁶ azaz a tanítók számára elérhető – tehát megfizethető – lapot adnak ki, amelyben elegendő hely áll rendelkezésre a népiskolák ügyeinek megtárgyalására, és benne elsődleges helyet biztosítanak a vallásoktatásnak, mert úgy érzik, hogy a népoktatás „országos fellendülése óta e téren tettünk legkevesebbet”⁷. A vezércikket jegyző Kapi Gyula további prioritásokat is jelez: az 1879-ben kötelezővé tett, tehát nemzetiségi közegben különösen aktuális kihívásként jelentkező⁸ magyar nyelv oktatása, a taneszközök beszerzése, az iskolaegészségügy és a lapszemle is kiemelt helyet kap az egyházkerületi és „ministeri” határozatok, egyesületi életrészek és szakmai háttéranyagok közlése mellett.⁹

⁴ *Evangélikus Népiskola* 1894, 57. o. szerint 1893-ban átlagosan 68,4 diák ült az evangélikus népiskola termeiben. 1893-ban például a bányai egyházkerület osztályai voltak a legnépesebbek: átlagosan 85 diákkal, legkevesebben pedig a Tiszai Egyházkerület osztályaiban voltak, átlagosan 39-en. Az *Evangélikus Népiskola* 1904, 31. o. szerint egy evangélikus népiskolai tanítóra ekkor átlagosan 81 diák jutott, nyilvánvalóan a tankötelezettség kiterjesztése és elterjedése okán.

⁵ „Az 'Evangélikus Népiskola' bemutatja hazai evang. népiskoláink tanügyi állapotát minden oldalról, azt emelni és fejleszteni igyekezik minden irányban, összekötő kapocsul óhaját szolgálni az összes hazai evang. tanítók s tanítóegyesületek között; szabad szószólója lesz minden oly véleménynek, törekvésnek, mely egyházunk s iskoláink jóllétét s általában a közjót célozza.” *Evangélikus Népiskola* 1889, 2. o.

⁶ *Evangélikus Népiskola* 1889, 1. o.

⁷ Uo.

⁸ MÉSZÁROS–PUKÁNSZKY–NÉMETH 2000, 357. o.

⁹ *Evangélikus Népiskola* 1889, 1. o.

A folyóirat szerzői és szerkesztői tanítók, tanárok, lelkészek, egyetemi oktatók voltak.¹⁰ A lapszámokban valóban rendre helyt kaptak a pedagógiai, pszichológiai, valláspedagógiai és filozófiai tanulmányok, fordítások, oktatási segédanyagok, tantárgy-pedagógiai ajánlások, iskolai áhítat- és ünnepi műsortervek mellett levelező és hirdetési rovatok, a Tárca rovatban pedig beszámolók kül- és belföldi pedagógiai konferenciákról, lapszemle és könyvajánlók, valamint versek, anekdoták is. A kifejezetten színes tartalom bővelkedik a gyakorlati problémafelvetésekben, valamint számos pedagógiai újításról vagy éppen a tanítók hol központilag elrendelt, hol inkább személyes meggyőződésből fakadó társadalmi felelősségvállalásáról is olvashatunk. A cikkekhez vagy az aktuális nehézségekhez fűzött kommentároknak és a személyes vélemények ütköztetésének is valóban teret adnak a szerkesztők,¹¹ sőt a kezdeti években rendszeresen bátorítják az olvasókat az anyagi felelősségvállalás mellett tartalmi hozzájárulásra is. Az élénk párbeszédre hívó szerkesztői szándék és a lap ennek megfelelő felépítése kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy egyes központi témákat alaposan szemügyre vehessen a mai kutató, de arra is, hogy diakrón vizsgálat során a pedagógusok helyzete változásainak tükröként is tekintszen a publikált írásokra.

Mivel tanulmányom készítésekor minél többféle, a jövőben alaposabb vizsgálatra is érdemes szempont feltárására törekedtem, úgy döntöttem, hogy az első világháború kezdetéig terjedő időszakból az elsőtől kezdve minden ötödik évfolyam összes lapszámát megvizsgálom, és így emelem ki a tanulás és hit kapcsolata vonatkozásában jelentős gondolatokat a többnyire praktikus kérdéseket keresztyén megalapozással megválaszoló, reflektív részleteket is tartalmazó írásokból.

A tanulás és tanítás kereteit meghatározó törvényi szabályozás jelentősége az evangélikus népiskolák életében

Nagy Mária idézett cikke is azon jelentős neveléstörténeti közlemények sorát gyarapítja, amelyek a 21. század első évtizedeiben komoly előrelépést tettek a 19. század végi és a 20. század eleji néptanítók működésének feltárásában és bemutatásában. A rendelkezésre álló – döntően korabeli pedagógiai folyóiratok és segédkönyvek mint források kutatásán, valamint tanügyi adatok szociológiai vizsgálatán alapuló

¹⁰ Külön kutatást érdemelne a tanítónő kollégák mint szerzők hiánya, de a tanítónők szerepének, sajátos kihívásainak a vizsgálata is a kevés erre vonatkozó utalás számbavételével.

¹¹ Például az *Evangélikus Népiskola* 1909. májusi lapszámában egymás mellett közöl a „szociálmus” ellen és mellett érvelő cikkeket. Hosszas vita bontakozik ki például 1914 őszén a tanítói életfolytatás nehézségei kapcsán is.

– szakirodalom segít elhelyezni az evangélikus néptanítókat is az oktatáspolitikai reformok és szociológiai-földrajzi helyzetük kontextusában, miközben adalékokkal szolgál a tanítók életmódja és munkavégzése tekintetében is. A korszak nevelés-történeti háttérének felvázolásakor tehát releváns szakirodalmi adatokra támaszkodhatom.

Az evangélikus néptanítók működésének keretei a vizsgált időszakban többször változtak. A tanügyi tekintetben állami felügyelet alá vont protestáns iskolák¹² fejlődését alapvetően Magyarország első népiskolai törvénye, az 1868. évi 38. törvénycikk és az azt kiegészítő későbbi rendelkezések határozták meg. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter reformjai hatására az általános tankötelezettség bevezetésével¹³ egy időben a központi szabályozás a helyi közösségek felelősségvállalására is apellált, amikor iskolaszékek felállítását rendelte el a népiskolák munkájának felügyeletére és gyakorlatilag munkájuk támogatására. Az iskolaszékek az 1876-os törvény rendelkezése nyomán a felekezeti fenntartású iskolákban is megalakultak.¹⁴ A kilenc tagú testületek tagjai a lelkész és a tanító mellett a község lakosai közül kerültek ki.

„Az iskolaszék választotta a tanítót, és felügyelt az iskolai munkára. Ellenőrizte a törvény betartását, a tandíj beszedését, a mulasztások igazolását; rendelkezett az iskolaépület javíttatásáról, taneszköz-beszerzésről; képviselői jelen voltak a vizsgákon, döntöttek a tanító és a szülők közötti vitás kérdésekben stb.”¹⁵

A tanítók azonban nemcsak az iskolaszék tagjaival álltak „munkakapcsolatban”, hanem a helyi közösség életét is szervezték és tevélegesen segítették akár kétkezi munkájukkal is, például a község faiskolájának¹⁶ kezelését vagy éppen tejszövetkezetének¹⁷ vezetését vállalva. A szülői értekezletek¹⁸ és családlátogatások alkalmain túl kántorként (és az evangélikus gyülekezet jegyzőjeként) vagy éppen hivataluknál fogva népszámlálóbiztosként is különböző helyzetekben találkoztak a falu lakosaival, így a rájuk bízott gyermekek családjával is. A cikkek tanulsága szerint küldetésüknek is érezték, hogy a sokrétű információik alapján feltáruló valós problémákra adekvát

¹² MÉSZÁROS–PUKÁNSZKY–NÉMETH 2000, 354. o.

¹³ MÉSZÁROS–PUKÁNSZKY–NÉMETH 2000, 356. o. adatai szerint a törvény megjelenésének idejében a tanköteles gyermekeknek 48%-a járt iskolába. 1872-re ez az arány már 55%-ra módosult. A századforduló táján, 1896-ban 79% az iskolát látogató gyermekek száma, 1913-ban pedig már 93%.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ *Evangélikus Népiskola* 1904, 306. o.; 1914, 419–425. o.

¹⁷ *Evangélikus Népiskola* 1904, 306. o.

¹⁸ *Evangélikus Népiskola* 1904, 309. o.

megoldásokat keressenek. A közművelődés helyi szolgálatát például egészségügyi,¹⁹ higiéniai²⁰ és kisgyermeknevelési²¹ ismeretterjesztéssel vagy éppen gyermekvédelmi és szociális érvek mentén az alkoholizmussal szemben fellépve.²² A kívánatosnak tartott szétesztható ismeretterjesztő szakirodalom híján²³ a népművelés alkalmiavá is lettek a személyes találkozások, a szülői értekezletek, de a gazdakör, az „ismétlőiskola”, a közös faültetés és a fonó alkalmi is.²⁴ E tevékenységük során igyekeztek nem pusztán elméleti tanítást adni, hanem a szabadidő hasznos eltöltésére sarkallni főként a fiatalságot: akár tanfolyami keretben is, például háziipari tevékenységekre²⁵ tanítva őket vagy számukra ifjúsági egyesületeket²⁶ és dalárdát alapítva.²⁷

Jelentős hozadéka volt az első népiskolai törvénynek a tankönyvpályázatok meghirdetése, amelyek során számos – azonos iskolafokokon is alternatívát kínáló – tankönyv, „tanári vezérfonal” és taneszköz készült.²⁸ Érdekeség, hogy ebben az időben a vallásoktatás tartalmának meghatározására egyházkerületenként eltérő tanterveket alakítottak ki.²⁹ Ezek egységesítését,³⁰ valamint a vallásoktatáshoz kapcsolódó „olvasókönyvek” készítését is szorgalmazzák a tanítók.³¹

De létrejött a neves evangélikus pedagógus, Péterfy Sándor által megalkotott, Eötvösről nevezett segélyalap is a tanítóképzés és a tanítócsaládok szociális támogatásának céljával.³² Ebből minden tanító, a felekezeti iskolákban dolgozók is részesülhettek. Ugyanígy tagjai lehettek és lettek is a virágkorukat élő szakmai egyleteknek, és maguk is alakíthattak ilyeneket.³³ Az új iskolák építésével egyre több képzett pedagógusra volt szükség, akik immáron a gyakorlóiskolai rendszer elterjedésével egyre jelentősebb gyakorlati képzést kaptak.³⁴ Az evangélikus tanítóképzés már

¹⁹ *Evangélikus Népiskola* 1904, 205–208., 304–314. o.

²⁰ *Evangélikus Népiskola* 1904, 304. o.

²¹ *Evangélikus Népiskola* 1889, 223. o.

²² *Evangélikus Népiskola* 1904, 203–207. o.; 1909, 325. o.

²³ *Evangélikus Népiskola* 1909, 6. o.

²⁴ *Evangélikus Népiskola* 1889, 221–222. o.; 1909, 6. o.

²⁵ Erre 1877 óta tantervi előírás van érvényben. *Evangélikus Népiskola* 1894, 6–9. o.; 1909, 332. o.

²⁶ *Evangélikus Népiskola* 1904, 206. o.

²⁷ *Evangélikus Népiskola* 1894, 122–127. o.; 1909, 328. o. Erre 1904 óta miniszteri rendelet is kötelezi őket.

²⁸ *Evangélikus Népiskola* 1889, 281–282. o.

²⁹ *Evangélikus Népiskola* 1889, 10. o.

³⁰ Uo.

³¹ *Evangélikus Népiskola* 1909, 174. o.

³² *Evangélikus Népiskola* 1899, 79–82. o.; 1914, 134–137. o.

³³ Az egyesületi életről rendszeresen beszámol a folyóirat is. Pl. *Evangélikus Népiskola* 1889, 278–279. o.; 1908, 23–28., 31–34. o. stb.

³⁴ *Evangélikus Népiskola* 1889, 31. o.

korábban is jó hírű volt, így az evangélikus pedagógusokat szívesen alkalmazták az állami iskolákban is.³⁵ Az állami tanítói fizetés „biztonságos jellegénél, rendszerességénél fogva vonzó volt a fizetésüket többféle forrásból és többféle formában (készpénz, termények, föld stb.), de meglehetősen esetlegességgel megkapó, nem állami alkalmazott többség számára.”³⁶ Az evangélikus iskolákban ebből is fakadó pedagógushiányra adott egyik kreatív kezdeményezés az volt, hogy a harmadéves lelkész szakos hallgatókat is kötelezték hitoktatási gyakorlatra és pedagógiai vizsga letételére nemcsak azért, hogy saját hittanóráikat megfelelő módon tartsák, hanem azért is, hogy szükség esetén akár tanítóként is bevethetőek legyenek.³⁷

Eötvös József 1871-ben bekövetkezett halála után lassult a magyar népoktatás fejlesztése. De az 1893-ban bevezetett állami fizetésekiegészítés³⁸ az evangélikus népiskolák tanítói helyzetét is stabilizálta.

Apróbb, de az evangélikus iskolákban is jelentős változás, hogy 1879-től valamennyi népoktatási intézményben kötelező tantárgyként bevezették a magyar nyelvet. „Az 1907-ben, Apponyi Albert minisztersége alatt kiadott törvény pedig a nemzetiségi egyházi iskolák államsegélyét ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a tanulók a negyedik osztály elvégzése után magyar nyelven – írásban és szóban – alapszinten helyesen ki tudják magukat fejezni.”³⁹ A magyar nyelv államnyelvvé tétele és széles körű terjesztése egy soknemzetiségű polgári államban indokolt törekvés volt, ugyanakkor a századforduló táján a többnyire nemzetiségek lakta területeken a millennium jegyében ezer új állami népiskola létesítése⁴⁰ nem tűnik a nemzetiségekkel szemben tapintatos lépésnek. A folyóirat szerkesztői ugyanakkor erre a kihívásra is igyekeztek a tapasztalatok megosztásával választ adni.⁴¹

A Károlyi-kormány egy demokratikus polgári állam létrehozása során minden polgára számára biztosítja a világnézeti, vallási és politikai szabadságot. A tan kötelezettséget 1818-ban tizennégy éves korra emelték, hangsúlyozták a képzés gyakorlatiasabbá tételének szükségességét, a rászoruló tanulókat pedig szociális segélyben részesítették. A pedagógusok fizetését felemelték, ezáltal az elemi népiskolai tanítók helyzete jelentősen javult, hiszen „besorolva őket az állami hivatalnokok közé megnyitották a szabályszerű előrehaladás lehetőségét” szá-

³⁵ SZABOLCS 2001, 44. o.

³⁶ NAGY 2001, 28. o.; *Evangélikus Népiskola* 1889, 286. o.

³⁷ *Evangélikus Népiskola* 1889, 31. o.

³⁸ NAGY 2001, 24–25. o.

³⁹ MÉSZÁROS–PUKÁNSZKY–NÉMETH 2000, 357. o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ *Evangélikus Népiskola* 1909, 107–110. o.

mukra.⁴² Nagy Lászlónak az egyenlőség eszméjének jegyében elkészített oktatásügyi reformtervezete szorgalmazta, hogy a gyermektanulmányozás eredményeit a pedagógusok valamennyi iskolatípusban alkalmazzák, hogy „a tanár, a tanterv, a tananyag »a kisdédóvótól az egyetemig« alkalmazkodjon a gyermekek és ifjak testi lelki fejlődésének fokozataihoz.”⁴³

Szemléletformáló pedagógiai elgondolások és innovációk értékelése az evangélikus tanítók írásaiban

Kovács Krisztina rámutat, hogy a professzionalizálódás tendenciái is megjelennek a századforduló táján nemcsak a felsőbb iskolák tanítói, de a néptanítók körében is. Neveléstani könyvek tanítóképének vizsgálata alapján állapítja meg:

„A »szaktudós« kifejezés nem azt jelenti, hogy a tanító elméleti szakemberként tevékenykedik, hanem azt, hogy a gyakorlati munkájához szükséges tudományos ismeretekkel rendelkezik. [...] A »szaktudós« tanítónak a nevelési cél elérése érdekében nemcsak az ismeretek öncélú átadására kell törekednie, hanem a tanultság helyett a műveltségre, az elme finomítására. Tanítóképüket a tudományos elméleti ismeretekkel rendelkező »gyermekpszichológus« képe jellemzi, aki pszichológiai tájékozottsággal rendelkezik, és alkalmazni is tudja annak módszereit.”⁴⁴

A korabeli neveléstani könyvek a professzionalizálódás kívánatos voltát jelzik. Közben az *Evangélikus Néptanító* című folyóirat lapszámaiban arról olvasunk, hogy a lap felsőlövői⁴⁵ munkatársa, Ebenspanger János, aki maga is tanító és iskolaigazgató, a Rein-féle mértékadó német pedagógiai enciklopédiának (*Enzyklopädische Handbuch der Pädagogik*) pályázat útján társszerzője lett;⁴⁶ de többek tollából is olvashatunk sorozatokat például a comeniusi örökségre reflektálva,⁴⁷ vagy éppen a „positivisztikus” nevelésről,⁴⁸ a „kedélynevelésről”,⁴⁹ a skandináv kézimunka-pedagógiáról,⁵⁰

⁴² MÉSZÁROS–PUKÁNSZKY–NÉMETH 2000, 366. o.

⁴³ PUKÁNSZKY–NÉMETH 1995, 499. o.

⁴⁴ KOVÁCS 2011, 307. o.

⁴⁵ Ma Oberschützen, Ausztria.

⁴⁶ *Evangélikus Népiskola* 1894, 225. o.

⁴⁷ *Evangélikus Népiskola* 1904, 34–44., 69–73., 101–106., 137–140., 198–203., 241–244., 270–275., 318–321. o. (sorozat).

⁴⁸ *Evangélikus Népiskola* 1894, 116–122. o.

⁴⁹ *Evangélikus Népiskola* 1889, 43–45. o.

⁵⁰ *Evangélikus Népiskola* 1909, 332. o.

amelynek inkább a dán, egyénileg differenciált változatának bevezetését javasolja a szerző; de írnak a nyugat-európai minta nyomán elsajátítható szabadkézi rajzolás⁵¹ bevezetésében rejlő nevelési potenciálról is. Számos cikk⁵² tanúsítja Rousseau elveinek a természetközeli falusi miliőben való kézenfekvő komolyanvételét. A folyóirat szerzői számára a fizikai munka, a sport és a „műzsai nevelés” és egy szabadabb nevelési környezet nem zárta ki a takarékosagra nevelést (pl. méhészet, szőlészet, „selymészet” oktatásával⁵³) a természettudományi vagy éppen a matematika tantárgyak keretén belül.⁵⁴ A korábban valláserkölcsi alapokról induló szerénység, takarékoság, pontosság ideáljai gyakorlati összefüggésben nyertek értelmet.⁵⁵ Pukánszky Béla megállapítása szerint „[a] megszülető, kibontakozó és ezer szálra bomló reformpedagógia irányzatainak sokasága üzent hadat a protestáns örökségű evilági aszkétizmus mentalitásának.”⁵⁶ Ha volt is ilyen szándék, a vidéki néptanítók nem ezt az intenciót érzelték elsősorban a reformmozgalmakból, hanem a folyóirat cikkei és kommentárjai szerint gyakorlatias szemlélettel többnyire nyitottan és örömmel recipiálták a reformpedagógiai törekvéseket,⁵⁷ sőt saját köreikben – olykor pedig azokon túl is – hozzájárultak megfontolásaikkal, tapasztalataikkal és innovációikkal egy gyermekközpontúbb pedagógiai szemlélet és gyakorlat kialakításához.⁵⁸

A Kovács Krisztina által felvázolt dualizmuskori tanítóideál megvalósítására való törekvést a folyóiratban megjelent írások is visszaigazolják: „A jó nevelővel szemben támasztott szakmai követelmények igazodnak a népoktatásban megjelenő új, korszerű kihívásokhoz. Így a tanító új feladatai között jelenik meg a gyermekek egyéni sajátosságainak megismerése és a gyermekek képességeinek fejlesztése.”⁵⁹

⁵¹ *Evangélikus Népiskola* 1909, 16. o.

⁵² *Evangélikus Népiskola* 1909, 178–84. o.

⁵³ *Evangélikus Népiskola* 1904, 83. o.; 1909, 324. o.

⁵⁴ *Evangélikus Népiskola* 1889, 70. o.

⁵⁵ *Evangélikus Népiskola* 1909, 325. o.

⁵⁶ PUKÁNSZKY 2013.

⁵⁷ E folyamat reflexiójában gyakran hivatkoznak a szabadelvűségre mint protestáns, sőt akár lutheri örökségre. Pl. *Evangélikus Népiskola* 1894, 60. o.

⁵⁸ Pl. *Evangélikus Népiskola* 1904, 182. o. Egy gyermekjáték-pályázat meghirdetése kapcsán a tárcaíró javasolja az iparművészek és a pedagógusok mellett a szülők (itt apák) bevonását a pályázók körébe: „Se iparművész, se pedagógus nem juthat úgy el a gyermeklélek leheletszerűen finom szövésű rejtelmeinek ismeretéhez, mint az apa, aki pályás korától figyel, érzi és szereti a gyermeklélek napról-napra, óráról órára több öntudatról tanúskodó megnyilvánulásait. Már pedig, hogy jobb gyermekjátékokat tervezhessünk, mint a milyeneknek most örvendeznek kis fiaink és leánykaink, ahhoz első sorban szükséges, hogy a gyermeklélek e rejtelmeit teljesen és tökéletesen ismerjük.” *Evangélikus Népiskola* 1889, 269–270. o. cikkében a hosszas és fárasztó évváró vizsgák egyszerűsítését javasolja a tantárgyi koncentráció lehető legteljesebb alkalmazását Berecz Gábor tanító.

⁵⁹ KOVÁCS 2011, 303. o.

A hit és a tanítás témáját megjelenítő korabeli szakmai reflexiók tanulságai

A hit és a tanítás, tanulás összekapcsolódását két jellegzetes szempontból mutatom be: a keresztyén nevelés és a keresztyén nevelő fókuszából.

Hit és tanulás a keresztyén szemléletű nevelésben

1904 nyarán lelkes jegyzetben üdvözlük Peres Sándor *Neveléstan* című művét. Az ismeretlen szerző kiemeli, hogy míg „Herbart és Rein neveléstanilag is elválaszthatónak tartják a test- és lélektant egymástól: Peres neveléstana az egyén természetes fejlődését vizsgálja, tehát a testi és lelki természetes fejlődést, úgy, ahogy ez az egyénben együttesen s egymást föltételezve végbe megy”.⁶⁰ A mű jelentőségét pedig így foglalja össze: „A neveléstudományt, mely eddig a különféle filozófiai rendszerből szabadulni nem tudott, önálló tudománnyá szeretné átalakítani, s pedig a fejlődéstani törvények alapján határozottan nemzeti és valláserkölcsi irányban.”⁶¹ A könyvismertetőből idézett mondat illeszkedik a folyóirat aktualitásokra nyitott szemléletébe. A fejlődéslélektani felismerések és a „valláserkölcsi” kapcsolódás komolyanvétele nem pusztán Peres könyvét, de az *Evangelikus Népiskola* folyóirat lapszámaint is meghatározza.⁶² A korabeli kontextus elgondolkodtató: üres templomokra panaszkodnak, amelynek okaként elsősorban azt jelölik meg, hogy „kik a műveltek osztályába szeretik magukat sorozni [...] elhítetik magukkal, hogy nekik a vallásra nincsen szükségük”.⁶³ Az ő példájuk, ráadásként pedig a közhivatalok vasárnap délelőtti nyitvatartása a „köznepet” is vasárnapi munkára sarkallja.⁶⁴

Az ateizmus és a materializmus⁶⁵ fenyegető tényreréséről írnak, viszont a „szocializmus”⁶⁶ megítélése összetettebb. Megjelenik ugyanis egy közvetítő gondolat, amely megpróbálja felmutatni a keresztyéniséggel való párbeszéd lehetőségét. Pregnáns megállapításokra alapozták a „valláserkölcsi irány” létjogosultságát:

⁶⁰ *Evangelikus Népiskola* 1904, 178. o.

⁶¹ *Evangelikus Népiskola* 1904, 179. o.

⁶² A nemzeti gondolat szintén újra meg újra előkerül a lapszámokban, ha nem is kritikátlanul, hiszen a nemzetiségi közeg tapasztalata e tekintetben is összetettebb szemléletmódot alapoz meg a szerzők és hozzászólók körében. Ennek a kérdéskörnek egy diakrón vizsgálatá további tanulságokkal szolgálhatna.

⁶³ *Evangelikus Népiskola* 1889, 140. o.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ *Evangelikus Népiskola* 1894, 16–20. o.

⁶⁶ *Evangelikus Népiskola* 1909, 257–268. o.

„Korunk a haladás kora. [...] S mégis, az ember mind ennek daczára nem elégedett, nem boldog! Nem találja fel magát a világban, nem találja igazán örömét a haladásban. Bizonyos idegesség uralkodik rajta, a mely sokszor megmagyarázhatatlan tettekre ragadja. Társaiban nem bizik, az adott szónak nincsen előtte értéke, s a sok ember között ritkán talál olyat, kihez ragaszkodni, kit szeretetével körülvenni tudna. S a bizalmatlansággal társul rendszerint a gyűlölség, az irigység is, mely áskálódásokra vezet s a birvágy, mely a legszentebb után is kinyújtja szennyes kezét.”⁶⁷

Megállapítják, hogy ez a lelki betegségek és az öngyilkosság magas arányát vonta maga után. Mindennek az oka: „Az ember azért elégedetlen, azért boldogtalan, mert nem tud hinni! S miért nem tud hinni? Azért, mert nem ültették a szívébe a hitet! Vagy a mi még szomorúbb, – nem készítették el szívének talaját kellőképpen, hogy abban a hit magja megfogamzhasék s erőteljes fává növekedjék!”⁶⁸ A helyzet megváltoztatásában kulcsszerepet kap a keresztyén nevelés a családban és az iskolában egyaránt, de mint láttuk, a családi, iskolai és további keretek között folyó nevelésben is döntő jelentőségű a tanító – mint „a gyermeki szívnek első hivatott szakértője” – szerepvállalása: „Oh nemzetem napszámosai, neveljétek a reátok bizott gyermekereget a tiszta hitben! Hiszen a vallásos eszmék nem ellenzik a haladást! Tekintsetek az általános korrupcióra s neveljétek egy új nemzedéket az általános jólét emlékére, a haza felvirágoztatására!”⁶⁹

Egy huszonöt évvel későbbi párhuzam is a nevelés és hitélet szoros kapcsolatára mutat rá: „A templom a felnőttek iskolája, az iskola a kicsinyek temploma. A keresztyén vallásos élet a krisztusi evangéliomban gyökerezik.”⁷⁰ Már-már refrénszerűvé válik a vallásra való hivatkozás: „A népiskola mint nemcsak tanító, hanem nevelő intézet, növedékeinek összes testi és lelki erőit harmonikus módon fejlessze a vallás alapján.”⁷¹ Mégsem válik klisészerűvé a hivatkozás, hiszen sokszor – gyakran a kihívást jelentő eszmeáramlatok, jelenségek vagy tanítási, netán fegyelmezési feladatok kapcsán – logikus levezetést kap a „vallási” – ma inkább hitbeli vagy teológiai fogalommal jelölhető – megalapozás.

A tanításban a diákok iránti szeretet kapcsán Pestalozzira⁷² és Jézusra egyaránt hivatkoznak; a humor és a jókedv kérdésében Miltont, Comeniust és Pál Filippiek-

⁶⁷ *Evangélikus Népiskola* 1894, 5. o.

⁶⁸ *Evangélikus Népiskola* 1894, 6. o.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ *Evangélikus Népiskola* 1909, 172. o.

⁷¹ Uo.

⁷² *Evangélikus Népiskola* 1889, 269. o.

hez írt levelét idézik együtt,⁷³ az „optimistikus nevelést” pedig Leibniz gondolatával alapozzák meg: „Isten a világot olyannak teremté, hogy az minden lehetséges világ között a legjobb.”⁷⁴ A tapasztalatból fakadó érvek és ellenérvek nyomán igyekeznek reális utat mutatni ezekben a kérdésekben is, például amikor megállapítják:

„Meg kell a gyermekkel ismertetni a szellemvilágban a fény és sötétség között vívott harcot s példákkal kell bizonyítani, hogy a világosság terjed, lépcsőről-lépésre hódít, habár néha úgy látszik is, mintha a harcot elvesztette volna. Az egyháztörténelem, a világtörténelem bőséges tárháza a szebbnél-szebb példákknak. Így kell munkálkodni a gyermek kedélyének kiművelésén, hogy a tökéletes, a szép, a jó és az igaz maradandó nyomokat hagyjanak hátra a lelkében.”⁷⁵

Az értelem mellett a „szív művelésében”⁷⁶ de a tanulás motivációjának és az erkölcsös viselkedésnek megteremtésében is ajánlatos – bizonyosan a jó szándék ellenére is túlzott szigor elrettentő példái ismeretében – a derűre, jókedvre apellálni, hiszen:

„Minél vidámabb a gyermek, annál könnyebben óvható a rossztól, annál könnyebben ébreszthető és táplálható benne a jó. Vidám szív talaja az erény termőföldje. Az ilyen rendszeren jóakaró, adakozó, hálás, szófogadó. A vidám kedélyt a nevelés be nem olthatja, de elveheti, elfojthatja ’s ez a kellelénél többször meg is történik.”⁷⁷

Könnyen belátható tehát a pozitív iskolai légkörnek a tanulásra, iskolai munkára, de az életfolytatásra is gyakorolt jó hatása, amelyet a szerzők a tapasztalat mellett rendre a keresztyén tanítás vagy egyszerűen egy biblikus párhuzam segítségével is alátámasztanak, reflektált nyitottsággal beépítve pedagógiájukba a reformmozgalmak módszertani újításaihoz hasonlóan. Tevékenységük célját pedig nem formálisan, hanem átgondolt távlati összefüggésekben fogalmazzák meg. Erre példaként álljon itt egy, az önismeret alakításához kapcsoló gondolat.

„A mint maga az ember két főrészből: testből és lélekből áll, úgy a nevelésnek, de az önismeretnek is e két irányban kell hatnia, kiterjeszkednie; mert nem elég csak addig nevelni az embert, míg az mint gyermek az iskola küszöbén ki és bejár, hanem képessé kell őt tenni arra, hogy midőn már iskolai nevelése befejeztetett, önmagát nevelhesse

⁷³ *Evangélikus Népiskola* 1899, 22. o.

⁷⁴ *Evangélikus Népiskola* 1894, 117. o.

⁷⁵ *Evangélikus Népiskola* 1894, 120. o.

⁷⁶ *Evangélikus Népiskola* 1899, 16. o.

⁷⁷ Uo.

helyesen és nemesen, úgy testileg, mint lelkileg; hogy önmaga lehessen saját énjének felügyelője s okos tanácsadója; hogy egykor azokat, kiket Isten – mint családtagokat – reábiz, úgy testileg, mint lelkileg: óvni, ápolni s gyorsan beállható esetekben gyógyítani, vagy legalább a bajt mérsékelni tudja.”⁷⁸

A hit és a tanítás-nevelés kapcsolata a keresztyén pedagógus önértelmezésében

A folyóirat szerzői természetesen magukról a tanítókról is számos megszívlelendő gondolatot fogalmaznak meg. Ezek egyrészt a nehéz anyagi és társadalmi helyzetükre vonatkoznak; szó van a tanügy iránti közönyről,⁷⁹ a tanítók túlterheltségéről, a személyes és szakmai kihívások összeegyeztetésének nehézségeiről,⁸⁰ arról, hogy folyamatos önképzésre van szükség, hiszen a tanítóképzőben tanultakhoz képest lépten-nyomon új kihívások és elvárások között kell megfelelniük,⁸¹ de szó van a művelődés és a kikapcsolódás iránti igényről is, amely anyagiak híján sajnos nem mindig teljesíthető ki.⁸² A megküzdés és a felelősség gyakorlása kapcsán biblikus figyelmeztetéseket és biztatásokat is felidéznek a szerzők. Ezek részletes kifejtése egy későbbi dolgozat tárgyát képezheti majd. E ponton – a vizsgált folyóirat egyik rovatának technikáját kölcsönözve – hadd villantsak fel csak néhány bölcs gondolatot a keresztyén pedagógus önértelmezéséről munkavégzése kontextusában.

„A gyermekek jobban ismerik tanítóikat, mint a tanítók a gyermekeket.”⁸³

„Tiszta munkát csak az képes végezni, a ki hivatásának fontosságától teljesen át van hatva, s a ki azon elveket, melyeket meg akar valósítani, maga is vallja. Vagy is, a nevelő minden szavának, minden tettének magán kell viselnie a meggyőződés bélyegét. Annak a szava, ki az általa hirdetett elveknek nem hive, nem más, mint »zengő ércz és pengő czimbalom«, mely az óhajtott sikert el nem mutathatja.”⁸⁴

„Ahol a tanító vallásos, ott az iskolában is vallásosság honol.”⁸⁵

⁷⁸ *Evangélikus Népiskola* 1889, 222. o.

⁷⁹ *Evangélikus Népiskola* 1894, 33. o.

⁸⁰ *Evangélikus Népiskola* 1909, 113–115. o.

⁸¹ *Evangélikus Népiskola* 1904, 12. o.; 1909, 6. o.

⁸² *Evangélikus Népiskola* 1899, 19. o. Azonban olyan pályázatokról is hírt adnak időről időre, amelyek egyrészt a tanító utazására, másrészt osztálykirándulások szervezéséhez is megfelelő támogatást nyújtanak.

⁸³ *Evangélikus Népiskola* 1894, 101. o.

⁸⁴ *Evangélikus Népiskola* 1894, 121. o.

⁸⁵ *Evangélikus Népiskola* 1889, 105. o.

Végezetül pedig álljon itt egy, a pedagógiai munka megújulását jelző idézet, mely megszívlelendő lehet ma is a szülőkkal való kommunikáció és az átlátható munkavégzés fontosságára nézve is:

„A szülő felhossa a gyermekét az iskolába. Nem ritkán nagyobb aggodalommal van eltelve, mint a gyermek maga. Mi lesz vele? Hogyan bünteti majd a tanító? Nem verik-e meg iskolatársai? Nem tesznek-e testi épségében kárt? És több ilyféle kérdés todul előtérbe, az aggódó szülő szívében. Ragadja meg a tanító az alkalmat ezen aggodalmak elosztatására.”⁸⁶

Összegzés, további kutatási lehetőségek

Az *Evangelikus Népiskola* című folyóiratból még számtalan gondolatot kiemelhetnénk. De a fenti néhány idézet segítségével is bepillantást nyerhettünk az evangélikus néptanítók sajátos világába. Miközben kifejezetten összetett, sokszínű munkát végeztek, a nehézségeket ők és az őket támogató közösségek is innovatív javaslatokkal próbálták megoldani,⁸⁷ bíztak az összefogás, a társas támogatás erejében,⁸⁸ gyakran magányosan végzett szolgálatukban minden bizonnyal kiégésmegelőző szerepet is betöltött az egyesületi életben való tevékeny részvétel. Egyéni felelősségük tudatában a közösségekben és közösségért Isten színe előtt gyakorlatiasan, szorgalmasan, kreatív nyitottsággal munkálkodó pedagógusok és evangélikus közösségek tapasztalatai történelmi távlatokból is inspirálhatják a tanulás szolgálatában állókat.

Remélem, sikerült kedvet ébreszteni az olvasáshoz és a kutatáshoz a folyóirat lapszámaiban, tisztelettel adózva a szolgálatukat alázattal, a rájuk bízott gyermekek

⁸⁶ *Evangelikus Népiskola* 1904, 308. o.

⁸⁷ A tanulmányban még nem említett innovációk például, hogy az énekeskönyvreform alkalmával javasolják gyermekének beillesztését az énekeskönyvbe, egyrészt, hogy az iskolai áhítatokon is hasznukat vehessék, másrészt, hogy az énekeskönyvvel együtt a templomba járást is megszeressék a gyermekek; vagy amerikai és német mintára konfirmációi emlékfák ültetését kezdeményezik; vagy az osztott osztályok számára az igényeknek megfelelő tankönyvek vagy éppen hittanórára való olvasókönyv készítését ösztönző pályázatok kiírását sürgetik.

⁸⁸ Maga a folyóirat-olvasó közösség tagjai is támogatják egymást a tapasztalatok, információk, óra- és műsorvázlatok megosztásával. 1894-ben pedig egy „elmezavar miatt a gráci tébolydába került” Vas megyei tanító családja számára hirdetett gyűjtést a lap szerkesztősége. Ekkoriban ismeretlen és híres alapítványtevők szervező munkája és áldozatvállalása jelentősen támogatta az oktatásügyet és az anyagi nehézségekkel küzdő tanítócsaládokat, így például 1894-ben vidéki tanítók Budapesten tanuló, jó tanuló gyermekei pályázat útján ingyenes étkezést nyerhettek budapesti éttermekben Gundel János kezdeményezésének hatására, amelyet számos vendéglős követett.

igényeire figyelve végző korabeli és mai pedagógusok iránt, akik nevelőmunkájukkal járultak és járulnak hozzá, hogy Isten az emberhez, az ember pedig Istenhez jusson!⁸⁹

Felhasznált irodalom

- KOVÁCS Krisztina: A néptanítói szakmásodás alakulása két dualizmus kori neveléstan-könyv tanítóképének elemzése tükrében. *Magyar Pedagógia*, 111. évf. 2011/4. sz. 289–311. o.
- MÉSZÁROS István – PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- NAGY Mária: A tanítóság a századelőn a statisztikai adatok tükrében. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (szerk.): *Magyar tanító, 1901*. Iskolakultúra, Pécs, 2001. (Iskolakultúra könyvek 9.) 11–37. o.
- NAGY Mária: Magyar tanító, 1911-ben. *Iskolakultúra*, 16. évf. 2006/2. sz. 33–48. o.
- PUKÁNSZKY Béla: A gyermek a tizenkilencedik századi magyar neveléstan kézikönyvekben. *Parlando*, 55. évf. 2013/5. sz. Web: <https://www.parlando.hu/2013/2013-5/2013-5-03-pukanszky.htm>. (Megtekintés: 2024. március 22.)
- PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- SZABOLCS Éva: „...A tanítói állomásra pályázat hirdettetik...” A Néptanítók Lapja 1901. évfolyamában január–márciusban megjelent álláshirdetések elemzése. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (szerk.): *Magyar tanító, 1901*. Iskolakultúra, Pécs, 2001. 38–58. o.

⁸⁹ *Evangélikus Népiskola* 1889, 11. o. Szó szerint: „A vallásoktatásnak Istent az emberhez, az embert pedig Istenhez kell vezetnie – a Jézus Krisztus által.”